

Posudek disertační práce

Mgr. Julie Jančárkové

Život a vědecké dílo prof. Nikolaje Lvoviče Okuněva (1885 – 1949)

Téma, které si Mgr. Julie Jančárková zvolila za předmět své disertace, považuji za aktuální a jeho zpracování za velmi potřebné. Nikolaj L. Okuněv, přestože původem Rus a v českém prostředí imigrant, patřil k zakladatelským osobnostem české byzantologie. Jeho vědecké dílo však mělo průkopnický význam i v bádání o středověkém umění v Srbsku a Makedonii. Snad jenom skutečnost, že jako emigrant našel asyl a místo pro svou vědeckou práci v Praze a nikoli v některé ze západoevropských metropolí, způsobily, že jeho dílo zůstalo v povědomí odborné komunity poněkud ve stínu jmen některých slavnějších ruských emigrantů působících v tomto oboru, jako byli např. A. Grabar či A. Frolov, jakkoli svým významem pro studium vlivu byzantského a východokřesťanského umění na vývoj architektury a nástěnného malířství u balkánských Slovanů se dílu těchto známějších badatelů nepochybně při nejmenším zcela rovná. A je skutečně politováníhodné a poněkud zvláštní, jak málo je jeho dílo známo a využíváno současnými jihoslovanskými historiky umění, přestože právě pro ně by mělo mít přímo zásadní význam jako výchozí bod jejich bádání v mnoha směrech.

O to záslužnější se jeví práce Julie Jančárkové, která si vytkla za úkol představit Okuněvovo dílo v jeho úplnosti a zhodnotit, v čem navazoval na tradice staršího ruského bádání o byzantském a slovanském středověkém bádání, v čem bylo jeho dílo přínosem či přímo objevné, a do jaké míry a v čem položilo základ pro bádání další. Jak autorka sama v úvodu své disertace uvádí, byla ve své práci a při volbě svého tématu do určité míry inspirována současnými trendy v ruské historiografii a speciálně byzantologii, kdy ruští badatelé využívající nově získané svobody bádání usilují o vyplnění temných míst a lakun v dějinách ruské vědy a snaží se objasnit a zhodnotit ty její kapitoly, o nichž dříve volně psát nemohli, což přirozeně znamená i dějiny ruské vědy v exilu.

Je ovšem třeba současně hned dodat, že autorka se pokouší o komplexní obraz činnosti N. L. Okuněva, že ukazuje, jak se tento ruský emigrant začlenil do české společnosti a v čem jeho dílo a jeho vědecká, pedagogická i popularizační činnost přispívaly k jejímu obohacení. Její disertace tak představuje i cenný příspěvek ke kulturním dějinám české společnosti a dějinám české vědy v první polovině dvacátého století.

Vlastní text disertace sestává ze dvou částí – první z nich (ca 50 stran) obsahuje vědecký životopis N. L. Okuněva, druhá, podstatně rozsáhlejší (ca 230 stran) je věnována popisu a rozboru jeho prací a objevů. Na závěr je připojena bibliografie použité literatury

čítající na 580 položek a je uveden soupis archivů, v nichž autorka prováděla výzkum pro svou disertaci. V doprovodném svazku autorka uvádí pečlivě sestavenou bibliografii vědeckých prací N. L. Okuněva a především fotodokumentaci většiny památek, jimiž se Okuněv odborně zabýval. V této souvislosti je záhodno připomenout, že Mgr. Jančárková je autorkou většiny uvedených snímků, což jenom dokládá, že svou práci založila netoliko na studiu literatury a archivních pramenů, ale že také usilovala – pokud to bylo v jejích možnostech – seznámit se se stavbami a nástěnnými malbami, o nichž pojednává, přímo na místě na základě vlastního poznání.

Biografickou část disertace začíná autorka přirozeně vylíčením formativního údobí mladého vědce, výzkumů, které podnikl se svými kolegy v staroruských městech a v Arménii, a jeho působením jako sekretáře Ruského archeologického ústavu v Konstantinopoli, kde měl příležitost podrobně studovat zachovalé památky někdejšího hlavního města byzantské říše, což vedlo k tomu, že navrhl program jejich soustavného výzkumu, který ovšem v důsledku vývoje historických událostí nemohl být realizován. S využitím dochované korespondence autorka charakterizuje vztah mladého Okuněva k jeho učitelům, zejména historiku umění D. V. Ainalovu a orientalistu N. Ja. Marrovi, kteří na jeho vědecký vývoj měli velký vliv. Zvláštní význam měl jeho vztah k vůdčí osobnosti tehdejší ruské kuthistorie akademiku Kondakovovi, pod jehož vedením zprvu Okuněv pracoval. Na sklonku první světové války a krátce po ní, kdy Okuněv působil jako profesor Novorosijské university v Oděse, došlo však mezi profesorem a jeho někdejším žákem k vážné roztržce, jejíž příčiny zřejmě byly především osobní, ale pramenily asi též z rozdílného pojmání metod badatelských přístupů. Tato roztržka se ukázala být trvalou, přetrvala i emigraci obou badatelů a očividně se později ještě prohloubila v době jejich společného působení v Praze. Autorka její příčiny naznačuje především citáty z dochovaných dopisů, hlavně N. P. Kondakova. Lituji, že nemohla podat podrobnější rozbor celé záležitosti, poněvadž její důsledky zřejmě značně ovlivnily i osudy zainteresované části ruské komunity v pražském exilu.

Z hlediska české byzantologie a uměnovědy je nejzajímavější právě líčení jeho působení v Praze, jež zahrnuje 26 posledních let Okuněvova života. Do Prahy přibyl 1. března 1923 na pozvání Ministerstva zahraničních věcí. Bylo by zajímavé vědět, kdo konkrétně jeho pozvání inicioval, protože kruh lidí kolem Kondakova jeho příjezd nesl zřejmě značně nelibě a snažil se mu jeho pražský pobyt komplikovat, o čemž svědčí i skutečnost, že Okuněv nebyl přizván (nebo nechtěl být přizván ?), aby se stal členem ústavu, který nesl Kondakovovo jméno. Bylo by zajímavé sledovat tyto osobní osudy na širším historickém pozadí tehdejších snah o budování a organizaci českého vědeckého života. Zatímco před první světovou válkou

centrum vědecké slavistiky se jmény jako Fr. Miklosić a V. Jagić představovala Vídeň, byla po válce vyvinuta na české straně snaha, a nutno říci že úspěšná, přenést tuto prestižní roli do nově budované ČSR. Podobně vznikla i představa, že by velmi aktivní vídeňská balkanistická komise, v jejímž čele stál ve své době i Čech Konstantin Jireček, měla být přenesena do Prahy. I když se tento podnik nakonec neuskutečnil, programových snah o rozvoj slavistického bádání bylo více (připomeňme jen založení stolice jihoslovanských jazyků a literatur na pražské fakultě pro Slovince M. Murka), a lze se domnívat, že k pozvání Okuněva, který v té době působil v Jugoslávii, došlo v těchto – byť možná jen širších – souvislostech.

O tom, jak si tehdejší ministerstvo zahraničí Okuněva cenilo a co si od jeho vědeckého působení slibovalo, svědčí mj. jedna skutečnost, kterou autorka objevila v dokumentech jeho archivu. Okuněv době války zanechal v Konstantinopoli svou odbornou knihovnu čítající na pět set svazků, kterou potom ve své práci v Praze velmi postrádal. Na jeho žádost ministerstvo zajistilo její transport do Prahy a později uvolnilo značnou částku 45.000 Kč na její nákup pro Slovanskou knihovnu, což samozřejmě znamenalo i velkou podporu pro ruského vědce, který se v Praze jako emigrant ocitl bez jakýchkoli vlastních prostředků.

Jestliže vztahy Okuněva k některým jeho ruským kolegům působícím v Praze byly dosti problematické, tím více se, jak autorka disertace ukazuje, začlenil do české vědecké společnosti v Praze. S podporou prof. Birnbauma, který měl zájem o to, aby katedra dějin umění na Filozofické fakultě UK byla rozšířena i o seminář byzantského a východoslovanského umění, byl Okuněv už roku 1925 jmenován „hostujícím profesorem“ a pověřen zde přednáškami. V líčení jeho působení na univerzitě ovšem nacházím jeden rozpor: na str. 37 uvádí, že v červenci 1948 byl jmenován řádným profesorem UK, ale na str. 49 čteme, že tato hodnost mu byla udělena už v roce 1935.

Další institucí, do jejíž práce se Okuněv velmi aktivně zapojil, byl Slovanský ústav. Hned po jeho založení byl jmenován mimořádným členem této prestižní instituce a poté, co obdržel československé státní občanství, se roku 1936 stal i jeho členem řádným. Hned od začátku byl jmenován členem jeho byzantologické komise a tím i členem redakční rady mezinárodního sborníku *Byzantinoslavica*, v němž také během let uveřejnil několik svých vědeckých studií a řadu recenzí a zpráv.

Slovanský ústav také poskytl prostředky na vydání tří svazků velkolepého edičního záměru N.L. Okuněva *Monumenta artis serbicae*, jehož první díl vyšel v Zagrebu. Díky finančním podporám, které mu poskytly ministerstvo školství, Slovanský ústav i další instituce, mohl Okuněv podnikat každoročně studijní cesty do Srbska a do Makedonie, jejichž cílem bylo prozkoumání a podrobná dokumentace tamních kostelů a klášterů a zejména jejich

nástěnných maleb. Někdy šlo o objevy světového významu, jak tomu bylo beze sporu v případě odkrytí původních nástěnných maleb v kostele v Nerezi poblíž Skopje, které patří k vrcholným dílům komnenovské renesance. Výsledky svých studií uveřejňoval netoliko v odborných časopisech a v přednáškách na mezinárodních byzantologických kongresech, jichž se pravidelně účastnil jako člen oficiálních československých delegací. Bohatou fotodokumentací, kterou se mu podařilo shromáždit, chtěl také zprostředkovat odborné a zainteresované komunitě v souborném albu, jež ovšem - především z finančních důvodů - mohlo vycházet jen v dílčích svazcích; i tak se mu ovšem podařilo vydat ze zamýšlených osmi svazků jen čtyři. Přesto to byl vynikající a vědecky velmi přínosný počín, který zůstal dodnes nedoceněn; jeho význam nijak nezmenšuje skutečnost, že technická kvalita této publikace už přirozeně neodpovídá zcela současným požadavkům.

Okuněv své vědecké zájmy neomezoval jenom na středověké slovanské umění na Balkánu. V Slovanském ústavu se během několika let vytvořila z darů i nákupy velmi slušná sbírka výtvarných děl především od ruských umělců působících v exilu. Hlavní zásluhu na tom měl právě N. L. Okuněv, který roku 1932 vystoupil s projektem založit při Slovanském ústavu archiv a galerii slovanského umění. Prvním výsledkem jeho snah byla velkolepá výstava ruského umění 18. – 20. století uskutečněná v roce 1935, pro niž se mu podařilo shromáždit na 450 děl z českých i zahraničních sbírek; její vernisáž v Clam-Gallasově paláci v Praze, jíž se zúčastnila i řada významných zahraničních hostů, se stala prvořadou společenskou událostí a vlastně poprvé představila české veřejnosti tuto uměleckou oblast.

Dobu druhé světové války, kdy české vysoké školy byly zavřeny, strávil Okuněv jako pracovník Slovanské knihovny, kde se intenzívně zabýval projektem, který si vytkl už dříve – sestavit Lexikon ruských výtvarných umělců. S pomocí svých žáků prý vytvořil katalog čítající na 12.000 biografických údajů, dnes však údajně nezvěstných. Ačkoli autorka své údaje vesměs soustavně doprovází poznámkami s odkazy na prameny a existující literaturu, zde údaje o tom, odkud své informace čerpala, bohužel chybí (str. 47). Nechce se mi věřit, že by tak cenný materiál měl být definitivně ztracen; bylo by žádoucí pokusit se, zda by jej v nějakých zasutých archivních (nebo snad osobních ?) fondech nebylo možno ještě najít.

V souvislosti s touto kritickou poznámkou musím ovšem zdůraznit, že autorka se očividně snažila nejenom využít prakticky veškerou dostupnou literaturu k tématu, ale že její práce je zároveň založena na intenzívní systematické výzkumné práci v archivech, a to nejen českých, ale i v Rusku, a že díky vlastní iniciativě navázala kontakty s pozůstalými členy Okuněvovy rodiny žijící v Německu a získala tak možnost využít rovněž materiály z jejich rodinného archivu. Toto její heuristické úsilí je třeba zvláště ocenit.

Určité desideratum ovšem zanechává kapitola věnovaná posledním letům života N. L. Okuněva. Nepostihl ho osud jiných ruských emigrantů, které agenti ruských tajných služeb po osvobození Prahy odvěkli do sovětských gulagů, ale naopak se zřejmě těšil důvěře české vlády, protože v říjnu 1945 byl pověřen, aby se jako člen Slovanského ústavu ujal správy knihovny a archivu Kondakovova ústavu. Spolu s prof. Paulovou a prof. Havránkem se ujal úkolu obnovit vydávání sborníku *Byzantinoslavica* a přetvořit jej v moderní mezinárodní byzantologický časopis. V létě 1946 mohl uskutečnit dvouměsíční studijní cestu do Francie, kde navázal další pro časopis užitečné kontakty. Dále přednášel na Karlově univerzitě a v červenci 1948 (doba oslav 600. výročí založení univerzity) mu byl udělen titul řádného profesora. Jeho žákem v této době byl jeho pozdější nástupce V. Fiala, který pod jeho vedením psal svou doktorskou disertaci, ale který se později k památce svého učitele zřejmě nijak nehlásil. Autorka ovšem opomíjí jednu skutečnost: v téže době Okuněv učil dějiny architektury také na Vysokém učení technickém a pokud vím, právě s tamními svými studenty pořádal ještě v letech 1946 a 1947 odborné exkurze do srbských klášterů. Jedním z jeho žáků byl pozdější šéf památkové správy Josef Pošmourný, který se naopak k Okuněvovi jako svému učiteli velmi hlásil a zřejmě pod vlivem svých zážitků z cesty do Srbska později vytvořil svou teorii o byzantských vzorech velkomoravské církevní architektury.

Vlastní těžiště disertace tvoří její druhá část, v níž J. Jančárková popisuje a analyzuje vědecké dílo N. L. Okuněva a hodnotí jeho význam. Důsledně se snaží postihnout, v čem Okuněv navazoval na dílo svých předchůdců, případně učitelů, v čem spočíval jeho původní přínos, případně jeho objevy, jak přitom zasahoval do soudobých diskusí a v čem ovlivnil, pokud k tomu došlo, další bádání. Tato část disertace je rozčleněna do jednotlivých kapitol vymezených, ovšem jen do určité míry, teritoriálně i chronologicky podle jednotlivých etap vývoje Okuněvovy činnosti.

V kapitole věnované staroruskému umění, jež v podstatě zahrnuje začátečnickou etapu Okuněvovy vědecké práce, se zdají být nejdůležitější jeho výzkumy v Novgorodu, kde především jeho zásluhou byly odkryty fresky v chrámu Theodora Stratelata, a rovněž jeho pozdější výzkumné práce v Kyjevě, kde se mu podařilo objevit do té doby neznámé baptisterium přiléhající k chrámu sv. Sofie. V souvislosti s těmito pracemi se mladý badatel už zapojil do zásadních diskusí, které tehdy probíhaly v ruské uměnovědě, a významně do nich zasáhl. Šlo jednak o teorii zastávanou mj. jeho učitelem Kondakovem, že k rozvoji byzantské palaiologovské renesance, která měla pak zásadní vliv na utváření staroruského

umění, došlo pod vlivem renesance italské. Okuněv zprvu tuto teorii přijímal, ale v souvislosti s prací nad odkrýváním a restaurací freskového cyklu v chrámu sv. Theodora Stratelata dospěl postupně k názoru, že šlo sice o obdobný, ale paralelní a v podstatě na sobě nikoli přímo závislý vývoj – k názoru, který později ve vědecké obci převládl. V partiích věnovaných Okuněvově činnosti v Kyjevě autorka kromě rozboru různých detailních otázek, jako čím přispěl k upřesnění chronologie jednotlivých stavebních fází přístaveb chrámu apod., zdůrazňuje především jeho přínos do diskuse o genezi staroruské architektury. Zatímco v jeho době zcela převládal názor, že Kyjev byl na rozdíl od Novgorodu, který byl vedle východních vlivů vystaven i vlivům západním, jednoznačně zprostředkovatelem byzantských stavebních vzorů, dospěl Okuněv na základě vlastní analýzy k přesvědčení, že v kyjevské architektuře lze zjistit prvky převzaté nejen z Byzance, ale i z prostředí kavkazského, zejména architektury arménské a stejně tak i vlivy západní architektury románské. Kombinace těchto prvků dala pak vznik svébytné architektury ruské, jak se jeví v chrámu sv. Sofie v Kyjevě, jenž se pak stal prototypem řady dalších ruských církevních staveb. Je nepochybně předností práce, že autorka poskytuje podrobný přehled diskusí, které se v sovětské a nyní ruské vědě vedly – a dosud vedou – o této problematice, přičemž ukazuje, že názory, k nimž na začátku minulého století dospěli Okuněv a jeho druhové, zůstávají v podstatě stále platné.

Kapitola věnovaná byzantskému umění se soustřeďuje především na Okuněvovy objevy v Makedonii, na jeho objev fresek v chrámu sv. Panteleimona v Nerezi poblíž Skopje a na jeho studium ikonografického cyklu v chrámu sv. Sofie v Ochridu. Objev nástěnných maleb v Nerezi, které patří k největším dílům malířství komnenovské renesance, byl nesporně vrcholným momentem Okuněvovy badatelské práce na Balkáně a jejich prezentace odborné veřejnosti mu zajistila mezinárodní uznání. Autorka dobře ukazuje, jak široký srovnávací materiál Okuněv analyzoval pro formulaci svých závěrů, a podává rovněž přehled diskuse o těchto problémech v odborné literatuře, a to nejen autorů ruských (z nichž ovšem uvádí výslovně jen V. N. Lazareva a V. D. Lichačevu), ale i některých západních. V nedávné době se ovšem problematika komnenovské epochy stala předmětem velmi živé diskuse, kterou text J. Jančárkové v úplnosti nepostihuje. Domnívám se, že by dílu bylo prospěšné, kdyby autorka při přípravě svého díla k tisku tuto partii ještě podstatně doplnila z hlediska současného stavu bádání. K doplnění bibliografie by mohla konzultovat např. *Dumbarton Oaks Bibliographies based on BZ*, vol. I/1-2, která uvádí veškerou literaturu k tématu citovanou v *Byz. Zeitschrift* až k roku 1971, případně další průběžnou bibliografii uvedenou tamtéž v dalších ročnících anebo aspoň v našich *Byzantinoslavikách*. Uznávám ovšem, že to je časově velmi náročný projekt přesahující limity doktorské disertace.

Třetí kapitola věnovaná Okuněvovu studiu arménské a východokřesťanské architektury se chronologicky vrací k ranému období jeho vědecké práce, kdy se pod vedením akademika Marra účastnil archeologických výzkumů v Ani. Tamním vykopávkám věnovali ruští vědci už dříve velkou pozornost a Okuněv tak přirozeně jen navazoval na jejich předchozí práci a výsledky. V popředí jeho zájmu stála chronologická posloupnost prostých trojlodních bazilik a chrámů s kupolí a zejména otázka geneze tohoto typu chrámů. Okuněv se na základě svých pozorování přiklonil k myšlence, že jejich prototyp je třeba hledat v chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě a hodlal tuto otázku podrobně rozpracovat. Ovšem jeho jmenování vědeckým sekretářem Ruského archeologického ústavu v Konstantinopoli, kam musel roku 1913 odjet, a potom následující válečné události jeho práci přerušily a k soustavnému zpracování jeho výsledků a záměrů mu neposkytla možnost ani jeho pracovní cesta po kavkazských lokalitách roku 1917. Jančárková ovšem nezůstává jen u popisu Okuněvových cest a činností, který je očividně výsledkem jejího intenzivního bádání v ruských archivech, ale podává opět obšírný přehled diskuse o těchto otázkách v další odborné, především ovšem ruské literatuře.

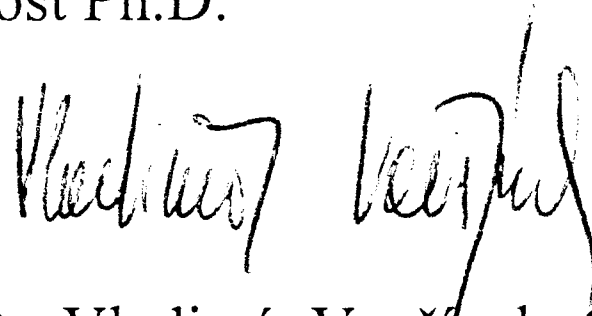
Roky prožité v emigraci věnoval Okuněv převážně výzkumu a studiu středověké srbské architektury a srbského nástěnného malířství. Ve skutečnosti šlo ovšem o téma, k němuž se dostal už v samém začátku své vědecké činnosti, ale kterému se naplno věnoval až po svém příchodu do Jugoslávie a zejména pak během let svého působení v Praze. Jančárková také věnuje této partii své disertace tomu odpovídající prostor a příslušnou pozornost. Nejprve se důkladně zabývá už výše zmíněným dílem *Monumenta arbis serbicae* I-IV, historií jeho vydání, jeho skladbou, jeho významem pro současné i pozdější bádání. Přestože se Okuněvovi nepodařilo vydat všechny zamýšlené svazky, byl to – jak bylo potom srbskými badateli uznáno - vůbec první soustavný a o úplnost usilující soubor reprodukcí památek srbské středověké nástěnné malby, objevený pro mnoho západních badatelů a solidní základ pro práci dalších historiků umění.

Autorka dále rozebírá Okuněvovy teoretické statě z poloviny dvacátých let zabývající se srbským uměním, v nichž se snažil postihnout styl maleb a na tomto základě určit skupiny chrámů, jejichž výzdoba vycházela z tradic byzantského malířství či kde se projevovala určitá svébytnost. Znovu se zde objevuje otázka vztahu či nezávislosti na italském umění. Tyto jeho obecné úvahy vycházely ovšem z jeho podrobného studia jednotlivých staveb a ikonografických cyklů jejich výzdoby. Řadě z nich věnoval Okuněv důkladné samostatné studie a Jančárková se jimi podrobně zabývá v jednotlivých podkapitolách. Zdaleka přitom

však nejde jen o jejich pouhou reprodukci, ale autorka podrobně rozebírá tuto problematiku na základě literatury věnované jednotlivým památkám a zčásti i na základě vlastní autopsie.

V závěru své disertace se J. Jančárková snaží shrnout výsledky, k nimž na více než dvou stech stranách svého rozboru dospěla, a ukázat, v čem spočíval přínos vědeckého díla N. L. Okuněva pro soudobé bádání, nač v ruské i evropské vědě navazoval a čím ji obohatil do budoucna. Připomíná jeho přínos pro český kulturní a vědecký život – jeho popularizační přednášky, výstavu ruského umění, jeho kapitoly do Matějčkových *Dějin umění*. Velký byl jeho význam jako učitele. Pomineme-li spíše epizodické působení N. P. Kondakova na Karlově univerzitě byl N. L. Okuněv prvním profesorem dějin východoslovanského a jihoslovanského středověkého umění v Praze. Neměl mnoho žáků, ale tři z nich byli vynikající vědecké osobnosti, i když každý z nich s různým osudem: Rus N. M. Běljajev, nejen sekretář, ale skutečný spiritus movens Seminaria Kondakoviana, jehož začínající slibná vědecká kariéra byla příliš záhy přerušena předčasnou smrtí; Srb S. Radojčić, který po návratu do své vlasti se stal jedním ze zakladatelů moderní srbské uměnovědy; a posléze jeho velký český žák Josef Myslivec, který i při svém civilním zaměstnání jako právník dokázal napsat vynikající studie, v lecčem předstihující svou dobu, ale jehož vědecká dráha byla právě, když vydal své první knižní vrcholné dílo, násilně přerušena komunistickým žalářem. Čtvrtý z Okuněvových žáků, kterého Jančárková jmenuje, Vladimír Fiala, odkaz svého učitele, ačkoli k tomu měl všechny možnosti a podmínky, příliš nezúročil. Rád bych vyslovil přání, aby tato disertace věnovaná dílu velkého ruského vědce tvořícího v Praze, který zemřel před šesti desetiletími, netoliko připomněla jeho památku, ale snad i přispěla k snaze o navázání na jeho odkaz a pokračování v něm.

Shrnutí: Disertace Mgr. Julie Jančárkové je solidní vědecká práce zpracovaná na základ primárních pramenů i kriticky využitě a komentované sekundární literatury. Představuje původní přínos k aktuálnímu tématu, a to nejen kvůli blížícímu se šedesátému výročí smrti vynikajícího vědce, jemuž je věnována, ale ještě více tím, že nepřímo upozorňuje na citelnou lakunu a naléhavé desideratum v naší soudobé uměnovědě. Podle mého nejlepšího svědomí práce plně splňuje všechny požadavky, aby mohla být přijata k obhajobě a aby na jejím základě byla kandidátce udělena vědecká hodnost Ph.D.

PhDr. Vladimír Vavřínek, CSc.